

Kaja Kaźmierska
Uniwersytet Łódzki

Od redaktora:

Proces transformacji w doświadczeniach biograficznych

Abstrakt Wśród wielu opublikowanych badań, społecznych diagnoz i refleksji teoretycznych dotyczących procesu transformacji w Polsce znaleźć można przede wszystkim rozważania dotyczące zmiany ujmowanej z perspektywy makrospołecznej w różnych jej aspektach. Ważnym uzupełnieniem takiego ujęcia badawczego i teoretycznego jest podejście biograficzne ukazujące, jak w doświadczeniu jednostek perspektywa przeszłości, rozumianej umownie/historycznie jako czas sprzed transformacji w 1989 roku, łączy się z perspektywą współczesności, czyli czasu przemian. Pokazanie transformacji przez pryzmat doświadczeń biograficznych, czyli aktorów społecznych, którzy jednocześnie stali się podmiotami, jak i przedmiotami owej zmiany, to jest współtworzyli proces przemian, jednocześnie mu podlegając, daje możliwość wielowymiarowego uchwycenia tego procesu. Artykuł przedstawia zatem korzyści badawczo-teoretyczne perspektywy biograficznej, zawiera krótki komentarz metodologiczny oraz przedstawia jeden z aktualnie realizowanych projektów poświęconych biograficznemu doświadczeniu transformacji.

Słowa kluczowe biografia, narracja, transformacja, metoda biograficzna, doświadczenia biograficzne

Kaja Kaźmierska, doktor habilitowana, profesor Uniwersytetu Łódzkiego, kierownik Katedry Socjologii Kultury Uniwersytetu Łódzkiego, dyrektor Instytutu Socjologii. Specjalizuje się w badaniach biograficznych, zagadnieniach tożsamości i pamięci biograficznej. Autorka książek: *Doświadczenia wojenne Polaków a kształtowanie tożsamości etnicznej. Analiza narracji kresowych* (IFiS PAN, Warszawa 1999), *Biografia i pamięć. Na przykładzie generacyjnego doświadczenia ocalałych z Zagłady* (Nomos, Kraków 2008) oraz *Biography and Memory: The Generational Experience of the Shoah Survivors* (Academic Studies Press, Boston 2012). Zredagowała wybór tekstów *Metoda biograficzna w socjologii. Antologia tekstów* (Nomos, Kraków

2012). Współautorka (razem z Katarzyną Waniek i Agatą Zysiak) ostatnio wydanej książki *Opowiedzieć uniwersytet. Łódź akademicka w biografiach wpisanych w losy Uniwersytetu Łódzkiego* (Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2015).

Adres kontaktowy

Katedra Socjologii Kultury
Instytut Socjologii
Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny
Uniwersytet Łódzki
ul. Rewolucji 1905 r. nr 41, 90-214 Łódź
e-mail: kajakaz@uni.lodz.pl

Dlaczego perspektywa biograficzna?

Transformacja, rozumiana jako proces zmiany we wszystkich aspektach życia społecznego, umownie znajduje swój początek w zmianie systemowej zainicjowanej w 1989 roku. Oczywistym jest więc fakt, iż całościowe przekształcenie życia społecznego oraz jego ram instytucjonalnych, nazywane „transformacją społeczno-polityczną”, stało się przedmiotem zainteresowania nauk społecznych, w szczególności socjologii. Wszak minęło już ponad dwadzieścia pięć lat, a w dorosłe życie wkroczyło właśnie pokolenie urodzone w *poprzedniej* rzeczywistości. Wśród wielu opublikowanych badań, społecznych diagnoz i refleksji teoretycznych znaleźć można przede wszystkim rozważania dotyczące zmiany ujmowanej z perspektywy makrospołecznej w różnych jej aspektach. Wystarczy wymienić dla przykładu prace: Domańskiego (2000; 2002; 2005; 2008), Marody, Gizy-Poleszczuk (2004), Gardawskiego (2001; 2009), Jarosz (2005) oraz najnowsze opracowania, na przykład: Gdula, Sadura (2012), Sadura (2012), Kowalik (2009). Wspomniane dla przykładu publikacje oraz wiele tu niewymienionych dostarczają materiału (przede wszystkim danych ilościowych) i są źródłem inspiracji do tworzenia analiz zmierzających do makrosyntezy polskiej transformacji, zwłaszcza, choć nie wyłącznie, w odniesieniu do jednego z podstawowych obszarów zainteresowań makrospołecznych, jakim jest struktura społeczna.

Autorzy artykułów zamieszczonych w tym numerze „Przeglądu Socjologii Jakościowej” pokazują, iż ważnym uzupełnieniem wskazanego wyżej ujęcia badawczego i teoretycznego jest podejście biograficzne ukazujące, jak w doświadczeniu jednostek

perspektywa przeszłości, rozumianej umownie/historycznie jako czas sprzed transformacji w 1989 roku, łączy się z perspektywą współczesności, czyli czasu przemian. Pokazanie transformacji przez pryzmat doświadczeń biograficznych, czyli aktorów społecznych, którzy jednocześnie stali się podmiotami, jak i przedmiotami owej zmiany, to jest współtworzyli proces przemian, jednocześnie mu podlegając, daje możliwość wielowymiarowego uchwycenia transformacji, z uwzględnieniem perspektywy diachronicznej, porównawczej oraz zniuansowaniem przyjmujących już postać etykiet kategoryzacji, takich jak na przykład podział na przegranych i wygranych transformacji. Historie życia pozwalają bowiem zanalizować dynamikę procesów społecznych, historycznych i politycznych wpisaną w biografię, ukazać zarówno ówczesne, jak i współczesne sposoby interpretacji doświadczeń biograficznych i procesów społecznych oraz naświetlić, co i w jaki sposób zmieniło się wskutek różnych aspektów zmiany systemowej. Pokazanie tego przejścia umożliwia zrozumienie procesów transformacji z punktu widzenia jednostki i realnego znaczenia okoliczności społeczno-historycznych wpływających na wybory biograficzne, strategie adaptacyjne w nowej demokratycznej rzeczywistości¹.

Perspektywa ponad ćwierćwiecza, która minęła od roku 1989 jako przyjętego w powszechnym dyskursie momentu przejścia, dodatkowo uprawomocnia przyjęcie biograficznego punktu widzenia. Narracja biograficzna pobudza autorefleksję, skłania do porównania faz życia i towarzyszących im doświadczeń. Jest też zarazem efektem relacji między

¹ Na ten temat pisze również Jacek Burski w niniejszym tomie.

tym co jednostkowe i zbiorowe. Tak więc minione ponad dwadzieścia pięć lat tworzy symboliczne i egzystencjalne pole do rozważań biograficznych jednostek będących dzisiaj na różnym etapie cyklu życia. Dodatkowym walorem ujęcia biograficznego jest możliwość dokonywania *wewnętrznych* i *zewewnętrznych* porównań. Te pierwsze odnoszą się do wyżej opisanej perspektywy porównawczej tworzonej w obrębie jednej narracji: w swojej historii życia jednostka buduje relację między biograficznie interpretowaną przeszłością, mającą zarazem walor społeczny i historyczny, a teraźniejszością. Drugi przypadek dotyczy diachronicznego aspektu materiałów biograficznych. Choć w Polsce jest niewielu badaczy, którzy analizują problematykę transformacji przy pomocy szeroko ujętej metody biograficznej, to zebrane przez nich na przestrzeni dwóch dekad materiały składają się na bogaty zasób ukazujący dynamikę przemian również przez fakt realizowania projektów badawczych w różnych momentach minionego ćwierćwiecza. Krótko mówiąc, w kilku ośrodkach akademickich powstały mniej lub bardziej rozbudowane, zarchiwizowane kolekcje materiałów biograficznych, stanowiących nieoceniony zapis historii społecznej, którego wartość z czasem niewątpliwie będzie rosła².

A zatem podstawowym motywem przygotowania monograficznego tomu „Przeglądu Socjologii Jakościowej” poświęconego doświadczeniu transformacji było zaprezentowanie, przynajmniej częściowe,

dorobku socjologów, którzy podejmują tę problematykę, posługując się podejściem biograficznym. Należy tu wymienić przede wszystkim inicjatywy badawcze Adama Mrozowickiego, Joanny Wawrzyniak i Markiety Domeckiej. Trzeba je uznać jako cenne, nowatorskie metodologicznie podejście, przełamujące dominujące tendencje badawcze socjologicznych studiów polskiej transformacji. Socjologowie ci odnoszą się w swoich badaniach przede wszystkim do sfery „ludzi pracy” (zarówno robotników, jak i kadry menadżerskiej) – i to pracy w dużych zakładach przemysłowych. Koncentrują się na tym, w jaki sposób pracownicy doświadczają/doświadczyli przekształceń własnościowych po 1989 roku, a także, jak je pamiętają i opowiadają o nich. Te ostatnie wymiary uwzględniane są w większym stopniu przez J. Wawrzyniak, natomiast badania A. Mrozowickiego osadzone są zdecydowanie w tradycji „realizmu” socjologicznego. Z kolei Agnieszka Golczyńska-Grondas i Małgorzata Potoczna reprezentują zespół określany mianem Szkoły Badań nad Biedą i Pomocą Socjalną, który przez ponad dwadzieścia lat prowadził badania w oparciu o podejście biograficzne: wywiady narracyjno-biograficzne oraz analizy przypadków historii rodzinnej. Dodatkowym impulsem do zredagowania tego tomu stał się projekt badawczy realizowany obecnie w Katedrze Socjologii Kultury Uniwersytetu Łódzkiego pt. „Doświadczenie procesu transformacji w Polsce. Porównanie socjologiczne na podstawie analizy biograficznej”³.

³ Instytucją finansującą projekt jest Narodowe Centrum Nauki; Opus 5 (6.02.2014–5.02.2017). Projekt realizowany jest w Katedrze Socjologii Kultury Uniwersytetu Łódzkiego. W skład zespołu wchodzi: Kaja Kaźmierska – kierownik projektu, Katarzyna Waniek (UŁ), Piotr Filipkowski (IFiS PAN), Maciej Melon (IFiS PAN) – główni wykonawcy, Joanna Wygnańska (UŁ) i Jacek Burski (UŁ) – asystenci badawczy.

Zastosowanie wywiadu biograficzno-narracyjnego w badaniach nad transformacją

Jedną z najczęściej stosowanych obecnie technik w badaniach biograficznych jest wywiad biograficzno-narracyjny. Uzyskana w jego wyniku narracja daje możliwości rekonstrukcji zarówno obrazu rzeczywistości, jak i jej interpretacji przez aktorów społecznych. Transkrypcja wywiadu odnoszącego się do całego życia lub też jego wybranego wymiaru, na przykład kariery zawodowej, może być dalej opracowywana według określonych procedur analitycznych, jak też traktowana jako typowy materiał empiryczny w badaniach społecznych, to jest w myśl tradycji „realizmu” socjologicznego. Badacze, traktując biografię jako środek, poszukują wówczas w narracjach konkretnych informacji, czyli odpowiedzi na pytanie, *co* wydarzyło się w życiu jednostek, *co* buduje ich społeczne doświadczenie. Umieszczenie odpowiedzi na te pytania w kontekście całościowo ujętej opowieści pozwala na poznanie ich wewnętrznej logiki, zrozumienie motywacji, wyjaśnienie sekwencji zdarzeń. Ten sposób analizy socjologicznej posiłkuje się materiałem biograficznym jako „ilustratorem” przedstawianych zjawisk i procesów społecznych. W takim przypadku wartość perspektywy biograficznej leży w szeroko pojętym podejściu jakościowym, zaś przywoływany w opracowaniach materiał, na przykład w postaci cytatów z wywiadów, pełni funkcję pogładową, pobudzającą wyobraźnię socjologiczną czytelnika, ukazującą kontekst badanych zjawisk. Cytowane fragmenty narracji jako takie nie są zaś z pewnością poddane analizie.

W prezentowanym czytelnikowi numerze „Przeglądu Socjologii Jakościowej” znaleźć można całe spectrum podejść metodologicznych do materiałów biograficznych. W artykułach Adama Mrozowickiego, Joanny Wawrzyniak i Karoliny Mikołajewskiej-Zajac, Agnieszki Golczyńskiej-Grondas i Małgorzaty Potocznej oraz Patrycji Kruczkowskiej biografia wykorzystywana jest jako środek. W jakiejś mierze socjologowie ci (z wyjątkiem ostatniej autorki), choć w różny sposób, rozwijają prekursorskie na początku lat 80. XX wieku podejście Daniela Bertaux i Isabelle Bertaux-Wiame do badań nad społecznymi skutkami produkcji w przemyśle (Helling 1990: 21). Natomiast w tekstach Markiety Domeckiej, Katarzyny Waniek, Jacka Burskiego, Joanny Wygnańskiej czy po części Rafała Mrówczyńskiego znajdziemy odniesienie do metody wywiadu biograficzno-narracyjnego opracowanej przez Fritza Schützego (2012).

Warto poczynić w tym miejscu uwagę metodologiczną. Lektura wymienionych artykułów pozwala nie tylko na zapoznanie się z rozważaną w nich problematyką transformacji w perspektywie biograficznej, ale też z różnymi etapami pracy analitycznej. I tak artykuł M. Domeckiej prezentuje końcowe wyniki projektu badawczego. Tekst R. Mrówczyńskiego jest próbą przejścia od wstępnych kategorii analitycznych do pierwszych uogólnień. Dodatkowo autor stosuje na raz kilka metod analizy narracji i łączy kodowanie według teorii ugruntowanej z perspektywą socjologii biografistycznej Fritza Schützego. Z kolei teksty K. Waniek, J. Burskiego, J. Wygnańskiej, powstając w efekcie toczącego się projektu „Doświadczenie procesu transformacji w Polsce. Porównanie socjologiczne na podstawie

² Doskonałym tego przykładem jest pierwszy zamieszczony w tym tomie artykuł Agnieszki Golczyńskiej-Grondas i Małgorzaty Potocznej pt. *Z klasy robotniczej do pomocy społecznej. Biograficzne doświadczenia dawnych „beneficjentów socjalizmu” w postindustrialnym polskim mieście*. Autorki odnoszą się w nim do materiałów zebranych w drugiej połowie lat 90.

analizy biograficznej”, pokazują poprzez studia przypadków i tworzenie portretów biograficznych wstępny etap analizy materiału, którego celem jest poszukiwanie relacji między doświadczeniami indywidualnymi a zbiorowymi. W tym kontekście najmocniej odnoszą się one do analizy narracji. Dlatego trzeba tu po krótko przywołać najważniejsze założenia analityczne stosowane do tego typu materiału.

Podstawową zaletą wywiadu narracyjno-biograficznego jest, zgodnie z założeniami teoretyczno-metodologicznymi, możliwość odtworzenia przez narratora doświadczanych procesów biograficznych, które kształtowały jego życie w kolejnych fazach biografii. Analiza narracji pozwala na prześledzenie podejmowanej przez niego pracy biograficznej nad tymi doświadczeniami, wyróżnienie argumentacyjnych i narracyjnych schematów komunikowania, które umożliwiają porównanie przeszłej i współczesnej perspektywy w procesie konstruowania opowieści biograficznej i interpretacji własnych doświadczeń przez narratora. Wszystko to umożliwia przede wszystkim rekonstrukcję procesualności badanych zjawisk, a więc zasadniczej cechy transformacji, na którą należy patrzeć jako na rozciągnięty w czasie wieloaspektowy proces zmiany. Analiza schematów komunikacyjnych w tekście wywiadu pozwala systematycznie porównać dawną perspektywę przeżywania biografii przez narratora w momencie, kiedy był on „wtedy” uwikłany w opowiadane konstelacje wydarzeń z nową perspektywą obserwacji, która powstaje „tu i teraz” podczas komunikacji w ramach wywiadu. W ten sposób możliwa jest także systematyczna analiza przez narratora

dzisiejszej interpretacji oraz ówczesnych przeżyć i doświadczeń biograficznych. Po analizie schematów komunikacyjnych, która pozwala odpowiedzieć nie tylko na pytanie *co*, ale też *jak* narratorzy odtwarzają własne sposoby widzenia zbiorowo-historycznych konstelacji wydarzeń i ukształtowanych przez nie formacji społecznych, następują utarte kroki analizy: w odniesieniu do pojedynczego wywiadu przeprowadzana jest formalna i strukturalna analiza kolejno po sobie następujących segmentów opowiadania z wyodrębnieniem struktur procesowych przebiegu życia (trajektorii cierpienia, biograficznych schematów działania, biograficznej metamorfozy i instytucjonalnych wzorów oczekiwań), jak i analityczna abstrakcja polegająca na utworzeniu portretu biograficznego (który w istocie składa się z kombinacji struktur procesowych przebiegu życia), połączona z analizą wiedzy i analizą ram społecznych. Szczególnie dwa ostatnie kroki pozwalają ukazać sposoby postrzegania rzeczywistości społecznej, w tym różnych wydarzeń społeczno-historycznych i ich (tak przeżytych, jak i interpretowanych) implikacji dla własnego życia, oraz sposoby postrzegania i interpretacji społecznej struktury transformacji, zarówno w wymiarze indywidualnym, jak i zbiorowym. Kolejny krok to (minimalne i maksymalne) porównanie kontrastowe wyników analizy poszczególnych przypadków. Końcowym etapem porównania kontrastowego są rozdziały portretowe. Ich zadaniem jest prezentacja i dyskusja przypadków wzorcowych (stanowiących „kamienie węgielne”) dokonanej analizy. Ilustrują one podstawowe biograficzne i społeczne procesy, które zawarte zostaną w wyłaniającym się z kontrastowego porównania modelu teoretycznym (Schütze 2012).

W niniejszym tomie wspomniane artykuły K. Waniek, J. Wygnańskiej i J. Burskiego zawierają portrety biograficzne poszczególnych przypadków. Zostały one wybrane nie przypadkowo, lecz w wyniku wstępnej analizy zebranego dotychczas materiału. Być może dalszy proces badawczy zweryfikuje aktualnie dokonaną analizę, jednak już dziś można przypuszczać, że rozważane w tekstach narracje, na przykład Roberta czy Hanny, staną się rozdziałami portretowymi dla końcowych wniosków. Z kolei przypadek Łukasza przedstawiony przez J. Wygnańską pełni funkcję kontrastową wobec procesu doświadczenia transformacji, a przez to niejako nie wprost pokazuje cechy zmiany systemowej.

Trzy spośród zamieszczonych w tomie tekstów powstały na bazie projektu „Doświadczenie procesu transformacji w Polsce. Porównanie socjologiczne na podstawie analizy biograficznej”. Dodatkowo, jak zaznaczyłam, są one efektem wstępnego etapu analizy. Z tego względu warto przedstawić podstawowe założenia projektu, aby ukazać kontekst zaprezentowanych analiz, tym bardziej, że autorzy poszczególnych tekstów celowo tego nie czynią, aby uniknąć zbędnych powtórzeń.

Doświadczenie procesu transformacji w Polsce. Porównanie socjologiczne na podstawie analizy biograficznej

W projekcie w centrum zainteresowań leży (auto)biografia, której ramy wyznacza wiek rozmówców w chwili wywiadu (co pociąga za sobą szereg innych różnicowań) oraz doświadczenie przełomu 1989 roku – przeżyte indywidualnie jako własne

albo stanowiące jedynie odległe (co nie znaczy obojętne) społeczno-historyczne tło procesów biograficznych. Podstawowym kryterium porządkującym pole badawcze jest relacja do roku 1989 jako społecznie zdefiniowanego punktu zwrotnego. Aby możliwie wieloaspektowo uchwycić dynamikę tego procesu, w projekcie założono przeprowadzenie 90. autobiograficznych wywiadów narracyjnych⁴ z osobami należącymi do trzech grup wiekowych (30 wywiadów w każdej z grup), czyli urodzonymi w latach 1960–1970, 1970–1980, 1980–1990.

Doświadczeniem różnicującym owe grupy był proces socjalizacji w ramach kariery edukacyjnej i – co za tym idzie – społeczne zakorzenienie ich doświadczeń biograficznych. Kryterium edukacyjne jest tu umowne, ale pozwala stworzyć punkt wyjścia dla ram interpretacyjnych ukazujących zróżnicowanie doświadczeń biograficznych. I tak: grupa pierwsza poddana była zideologizowanej edukacji i socjalizowana w poczuciu stabilności przyszłych karier zawodowych oraz oczywistych reguł rynku pracy. Jej przedstawiciele z takim bagażem wchodzili w rok 1989 i podejmowali pracę oraz rozpoczynali dorosłe życie w zupełnie innej od wyuczonej w dzieciństwie i młodości rzeczywistości, która nie tylko była przez nich zastana, ale i tworzona – wielu stało się beneficjentami przemian. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że analiza rozwoju wydarzeń po transformacji ustrojowej pokazuje, iż chodzi tu raczej o *zdynamizowanie* społecznych procesów przemian, które mimo że w sposób utajony, to

⁴ Dotychczas zebranych zostało 50 wywiadów.

jednak skuteczny⁵ rozpoczęły się jeszcze w epoce socjalizmu.

Druga grupa to pokolenie przełomu roku 1989 – osoby, które z własnego doświadczenia, także szkolnego, pamiętają jeszcze czasy PRL-u, ale najpóźniej do poziomu edukacji w szkole średniej, potem jednak doświadczyły zmian programu nauczania przede wszystkim w sferze jego odideologizowania, ale nadal oczekiwały stabilności karier zawodowych. Choć ich dorosłość w całości przypada na czas po symbolicznym przełomie, to ich pamiętanie i rozumienie rzeczywistości sprzed przełomu ma ciągle zaczepienie biograficzne, umocowane jest w indywidualnym doświadczeniu.

Wreszcie trzecia grupa socjalizowana w nowej rzeczywistości społecznej (młodsze roczniki z tej grupy zostały objęte obecną reformą edukacji), niepamiętająca PRL-u i mentalnie przygotowana na niestabilność biografii zawodowej. W dyskursie publicznym osoby te prezentowane są jako pokolenie roku 1989 (np. analogiczna grupa w Niemczech jako *Mauerfallgeneration* – pokolenie upadku muru berlińskiego). Przy czym nie chodzi tu ściśle o datę urodzenia, ale o to, że całe świadome życie

⁵ Do stwierdzenia tego skłaniają nas m.in. wyniki badań projektu „Doświadczenie biograficzne w PRL i NRD oraz jego przepracowanie w powojennym pokoleniu 1945–1955. Porównanie socjologiczne na podstawie analizy biograficznej” (projekt finansowany przez Polsko-Niemiecką Fundację na Rzecz Nauki; realizacja 2012–2014), a w szczególności wywiady z prawnikami zaangażowanymi w tworzenie kluczowych regulacji prawnych od lat 80. czy pracującymi w nowych albo zreformowanych instytucjach państwa, jak Trybunał Konstytucyjny, Naczelny Sąd Administracyjny, Najwyższa Izba Kontroli. W ramach tego projektu, realizowanego wspólnie z Uniwersytetem w Magdeburgu, przeprowadzono po 40 wywiadów narracyjno-biograficznych w Polsce i w Niemczech z osobami urodzonymi w latach 1945–1955 (por. Kaźmierska, Schütze 2013).

generacja ta przeżywa w warunkach wolności, że należące do niej jednostki są pierwszymi pełnymi beneficjentami przemian. W projekcie celowo nie dokonano konkretyzacji dalszych kryteriów doboru badanych, aby otworzyć pole dla zbadania i ukazania różnorodności biograficznych doświadczeń transformacji. Kolejne przypadki dobierane są zgodnie z procedurą teorii ugruntowanej (Glaser, Strauss 1967). Założenie dotyczące różnorodności doświadczeń biograficznych wynika też z faktu, iż przedmiotem zainteresowania są biografie tak zwanych zwykłych ludzi (przez odwołanie do koncepcji „człowieka z ulicy” Alfreda Schütza [1985]) urodzonych we wskazanych dekadach. Celem projektu nie jest zatem badanie osób znanych, na przykład w przypadku pierwszej grupy aktywnie współtworzących bądź kontestujących ideologię PRL-u, których działania znalazły bezpośrednie odbicie w sferze publicznej w okresie PRL-u, jak i w czasie transformacji i analogicznie, w pozostałych kohortach, nie chodzi o osoby, których głos zaznaczony był/jest w dyskursie publicznym⁶.

Inspiracją dla takiego sformatowania próby badawczej stała się koncepcja pokolenia Karla Mannheim (1952; 1992–1993), który pojmował generację nie tylko w rozumieniu biologicznego następstwa pokolenia, ale przede wszystkim w perspektywie wspólnoty doświadczeń ludzi, którzy osadzeni byli w tych samych zbiorowo-historycznych wydarzeniach i warunkach społecznych (szczególnie

⁶ Wśród niezbyt bogatej literatury i badań na ten temat osoby te, które, zgodnie z typologią Schütza, określić można mianem „eksperta” lub „dobrze poinformowanego obywatela”, były najczęściej opisywane przez badaczy (np. Torańska 1994; 2004; 2006; Kondratowicz 2001; Mucha, Keen 2006; Grupińska, Wawrzyniak 2011).

w kształtującej je fazie młodości), którymi były warunki życiowe i horyzont doświadczeń. Mannheim podkreślał, że każde usytuowane w przestrzeni społeczno-historycznej pokolenie w specyficzny sposób włącza doświadczenie swojego społeczeństwa w zbiorową przestrzeń wyobrażeń i w pamięć biograficzną, a przez to także w proces kształtowania tożsamości biograficznej⁷. Istotą Mannheimowskiej koncepcji generacji jest podkreślenie pokoleniowej wspólnoty losu, która powstaje tam, gdzie – w następstwie uczestnictwa w określonych procesach społeczno-historycznych – wytwarzają się specyficzne więzi między jej członkami – tak powstaje pokolenie rzeczywiste. W fazie konceptualizacji badań trudno było stwierdzić, czy kryterium generacyjnego umiejscowienia związane z faktem doświadczania tej samej fazy kolektywnego procesu będzie wystarczające, a zatem, czy wskazane tu grupy należą do pokolenia rzeczywistego czy są przedstawicielami jednostek pokoleniowych, tworzonych przez szczególne sposoby doświadczania określonych procesów społeczno-historycznych.

Mimo iż projekt ciągle trwa, a proces gromadzenia i analizy materiału nie został zakończony, już dzisiaj można stwierdzić, iż przyjęte podejście generacyjne znalazło swoje uzasadnienie. I nie chodzi tu tylko o biologiczne następstwo pokoleń – oczywistym jest, że osoby należące do poszczególnych kohort znajdują się w różnych fazach cyklu życia – ale o odmienną biograficznych wzorów działań, interpretacji własnych doświadczeń oraz po-

⁷ Warto odwołać się też do prac Hanny Świdy-Zięby (1995; 2011: 13), która w swojej ostatniej książce podkreśla, że na kształt pokolenia ma wpływ przebieg socjalizacji oraz wspólny kod kategorii komunikacyjnych.

strzegania biografii w porównawczej perspektywie pokoleniowej. Narratorzy dokonują porównań z generacją rodziców, kontrastując przeszłe (peere-lowskie) i współczesne rutyny dnia codziennego. Można powiedzieć, że porównanie jest zarazem jedną z podstawowych „wewnętrznych”, to jest stosowanych w narracji, kategorii analitycznych, odnoszących się do własnej biografii⁸ oraz „zewnątrznych”, to jest stosowanych przez badaczy w toku analizy narracji. W drugim przypadku perspektywa porównawcza dotyczy trzech badanych grup oraz odnosi się do wcześniejszych badań zespołu. Projekt ten jest bowiem kontynuacją osiągnięć badawczych Katedry Socjologii Kultury UŁ, gdzie wcześniej zostały zrealizowane badania poświęcone doświadczeniom II wojny światowej na ziemiach polskich oraz doświadczeniom biograficznym PRL-u i NRD⁹. Obecne badania wpisują się zatem w chronologiczną logikę podejmowanych przez zespół zagadnień badawczych i siłą rzeczy uruchamiają perspektywę porównawczą. W tym kontekście najjaskrawszą różnicę widać w pokoleniu lat 80. Przy czym należy tu wziąć pod uwagę nie tylko konsekwencje zmiany systemowej, ale również procesy globalne, zwłaszcza związane z modernizacją i technologiami informacyjnymi. Niewątpliwie w pokoleniu tym mamy też do czynienia ze znaczącą dezinstytucjonalizacją biografii w różnym sensie. Chodzi tu zarówno o odniesienie do sfery prywatnej, związanej z planowaniem własnego życia emocjonalnego, w tym rodzinnego, jak i sfery publicznej, zwłaszcza (choć nie tylko)

⁸ Ten aspekt bardzo wyraźny jest w przypadkach narracji analizowanych w tym tomie w artykułach K. Waniek i J. Burskiego.

⁹ Projekty: „Biografia a tożsamość narodowa” (1996), projekt KBN 1992–1994 oraz por. przypis 5.

swoistości rynku pracy¹⁰. Paradoksalnie, choć często najmłodsza badana generacja nie zakłada własnej rodziny, to właśnie afiliacje rodzinne pozostają dla niej stałym, stabilnym, a niekiedy jedynym biograficznym punktem odniesienia. Można więc postawić pytanie, czy wzór ten będzie reprodukowany w sytuacji, gdy pokolenie to, uznając wartość więzi rodzinnych, zarazem samo często nie buduje tych relacji. To jedno z wielu pytań, a w zasadzie paradoksów, jakie sformułować można w odniesieniu do zebranych materiałów.

Struktura tomu

Jak już wskazałam, celem monograficznego numeru „Przeglądu Socjologii Jakościowej” jest pokazanie badań nad transformacją z wykorzystaniem metody biograficznej i, biorąc pod uwagę minione ćwierćwiecze, przedstawienie ich w perspektywie czasowej. Układ tomu został zaprojektowany tak, by łączyć ujęcie chronologiczne z tematycznym, w ten sposób, iż pierwszy z artykułów zaprezentowanych w poszczególnych częściach odnosi się do materiałów starszych, drugi zaś wpisuje się w rozważaną w obu tekstach problematykę, bazując na danych nowszych.

Tom otwiera artykuł Agnieszki Golczyńskiej-Gronδας i Małgorzaty Potocznej *Z klasy robotniczej do pomocy społecznej. Biograficzne doświadczenia dawnych „beneficjentów socjalizmu” w postindustrialnym polskim mieście* odnoszący się do materiałów zebranych w latach 90., które w perspektywie szybkiego tempa przemian społecznych wpisywać wręcz można w zasób historii społecznej. Zarówno ten artykuł, jak i tekst Joanny

Wawrzyniak i Karoliny Mikołajewskiej-Zajęc – *Nostalgia jako narzędzie krytyki transformacji. Mit dobrego właściciela w opowieściach pracowników fabrycznych* – przez pryzmat wywiadów biograficznych prezentują problemy osób/grup społecznych, które stały się raczej przedmiotami niż podmiotami transformacji.

W kolejnej części zamieszczony jest artykuł Markieyty Domeckiej *Biographical Experiences of Post-Socialist Transformation in Corporate Business: Doing the Neoliberal Path* analizujący sytuację tych, którym zwykle się przypisywać aktywny – podmiotowy – udział w procesie transformacji. Autorka odwołuje się do materiałów chronologicznie następujących po badaniach przedstawionych przez A. Golczyńską-Gronδας i M. Potoczną, to jest pochodzących z początku 2000 roku. W tekście znajdziemy bardzo dobre uzasadnienie kontekstu społeczno-politycznego rekonstruowanego w logice neoliberalnej ideologii skierowanej do menadżerów, czyli aktywnych kreatorów nowego ładu¹¹. Uzupełnieniem tej perspektywy jest artykuł Jacka Burskiego *Klasa średnia a perspektywa biograficzna. Empiryczne studium przypadku*, który – na bazie zebranego w 2015 roku materiału – przedstawia studium przypadku menadżera.

Na trzecią część składają się teksty poświęcone współczesnemu doświadczeniu prekarności, które dotyka osoby teoretycznie dobrze przygotowane, dzięki wykształceniu i kwalifikacjom, do poruszania się na rynku pracy. Teza o normalizacji prekarności wyrażona przez Adama Mrozowickiego – *Normalization of Precariousness? Biographical Experiences of Young Workers in*

¹¹ Odwołanie do tej logiki znajduje się też, choć w nieco innej konfiguracji, w artykule Karoliny Mikołajewskiej-Zajęc i Joanny Wawrzyniak.

the Flexible Forms of Employment in Poland – może być rozważana przez odniesienie do artykułu Katarzyny Waniek – *Potencjały bezładu i cierpienia w biografjach młodych kobiet wchodzących w świat sztuki i medycyny* – przedstawiającego dwa studia przypadków.

W ostatniej części tomu zamieszczone są trzy teksty: Rafała Mrówczyńskiego – *Post-Socialist Transformations in Autobiographic Narratives of Polish and Russian Lawyers*, Joanny Wygnańskiej – *Doświadczenia biograficzne życia w dwóch kulturach. Studium przypadku* oraz Patrycji Kruczkowskiej – *Urzędnik kontra menadżer – przemiany roli kierownika instytucji kultury*, dla których wspólną ramą odniesienia jest perspektywa porównawcza, choć w każdym z tych artykułów w nieco innym rozumieniu. R. Mrówczyński i J. Wygnańska wychodzą poza kontekst polski. Ten

Bibliografia

- Domański Henryk (2000) *Hierarchie i bariery społeczne w Polsce w latach 90.* Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Spraw Publicznych.
- Domański Henryk (2002) *Polska klasa średnia.* Wrocław: Wydawnictwo Fundacja na Rzecz Nauki Polskiej, Wydawnictwo Wrocławskie.
- Domański Henryk (2005) *Polska. Jedna czy wiele?* Warszawa: Wydawnictwo Trio.
- Domański Henryk, red. (2008) *Zmiany stratyfikacji społecznej w Polsce.* Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN.
- Gardawski Juliusz (2001) *Powracająca klasa: sektor prywatny w III Rzeczypospolitej.* Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN.
- Gardawski Juliusz, red. (2009) *Polacy pracujący a kryzys fordyzmu.* Warszawa: Wydawnictwo Scholar.

pierwszy przez porównanie doświadczeń zawodowych (adwokatów) polskich i rosyjskich, J. Wygnańska przez zestawienie doświadczeń życia w polskim i amerykańskim społeczeństwie wpisanych w jedną biografię. Ostatni tekst P. Kruczkowskiej „powraca” do dominującej ramy porównawczej, czyli zestawienia świata PRL-u z (post)transformacyjną współczesnością w odniesieniu do doświadczeń osób pracujących w instytucjach kultury.

Proponowane w tomie teksty obejmują zatem szerokie, choć z pewnością niewyczerpujące, spectrum tematów związanych z procesem transformacji i mam nadzieję, że ich lektura stanie się użyteczna zarówno dla badaczy tej problematyki, jak i osób zainteresowanych zastosowaniem badań biograficznych do analizy zjawisk i procesów społecznych.

- Gdula Maciej, Sadura Przemysław, red. (2012) *Style życia i porządek klasowy w Polsce.* Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Glaser Barney G., Strauss Anselm (1967) *Discovery of Grounded Theory.* Chicago: Aldine.
- Grupińska Anka, Wawrzyniak Joanna (2011) *Buntownicy. Polskie lata 70. i 80.* Warszawa: Świat Książki.
- Helling Ingeborg K. (1990) *Metoda badań biograficznych* [w:] Włodarek Jan, Ziółkowski Marek, red., *Metoda biograficzna w socjologii.* Warszawa, Poznań: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, s. 13–37.
- Jarosz Maria (2005) *Wygrani i przegrani polskiej transformacji.* Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN, Oficyna Naukowa.
- Kaźmierska Kaja, Fritz Schütze (2013) *Wykorzystanie autobiograficznego wywiadu narracyjnego w badaniach nad konstruowa-*

¹⁰ Najpełniej traktuje o tym artykuł Adama Mrozowickiego.

niem obrazu przeszłości w biografii. Na przykładzie socjologicznego porównania narracji na temat życia w PRL-u i NRD. „Przegląd Socjologii Jakościowej”, t. 9, nr 4, s. 122–139 [dostęp 20 marca 2016 r.]. Dostępny w Internecie: <www.przegladsocjologiijakosciowej.org>.

Kondratowicz Ewa (2001) *Szminka na sztandarze: Kobiety Solidarności 1980–1989*. Warszawa: Sic!

Kowalik Tadeusz (2009) *www.POLSKATRANSFORMACJA.pl*. Warszawa: Warszawskie Wydawnictwo Literackie.

Mannheim Karl (1952) *The Problem of Generations Essays on the Sociology of Knowledge*. London: Routledge.

Mannheim Karl (1992–1993) *Problem pokoleń*. „Colloquia Communia”, no. 1/12, s. 136–169.

Marody Mirosława, Giza-Poleszczuk Anna (2004) *Przemiany więzi społecznych. Zarys teorii zmiany społecznej*. Warszawa: Wydawnictwo Scholar.

Mucha Janusz, Keen Mike F., red. (2006) *Autobiografie czasu transformacji*. Warszawa: IFiS PAN.

Sadura Przemysław (2012) *Szkoła i nierówności społeczne. Diagnoza nierówności edukacyjnych w polskiej szkole i propozycje dla progresywnej polityki*. Warszawa: Fundacja Amicus Europae.

Schütz Alfred (1985) *Światły obywatel. Esej o społecznym zróżnicowaniu wiedzy*. „Literatura na Świecie”, nr 2, s. 269–284.

Schütze Fritz (2012) *Analiza biograficzna ugruntowana empirycznie w autobiograficznym wywiadzie narracyjnym. Jak analizować autobiograficzne wywiady narracyjne* [w:] Kaja Kaźmierska, red., *Metoda biograficzna w socjologii. Antologia tekstów*. Kraków: Nomos, s. 141–278.

Świda-Zięba Hanna (1995) *Wartości egzystencjalne młodzieży lat dziewięćdziesiątych*. Warszawa: Zakład Moralności i Aksjologii Ogólnej, Instytut Nauk Społecznych, Uniwersytet Warszawski.

Świda-Zięba Hanna (2011) *Młodzież PRL. Portrety pokoleń w kontekście historii*. Warszawa: Wydawnictwo Literackie.

Torańska Teresa (1994) *My*. Warszawa: Most.

Torańska Teresa (2004) *Oni*. Warszawa: Iskry.

Torańska Teresa (2006) *Byli*. Warszawa: Świat Książki.

Cytowanie

Kaźmierska Kaja (2016) *Od redaktora: Proces transformacji w doświadczeniach biograficznych*. „Przegląd Socjologii Jakościowej”, t. 12, nr 2, s. 6–16 [dostęp dzień, miesiąc, rok]. Dostępny w Internecie: <www.przegladsocjologiijakosciowej.org>.

The Process of Transformation in Biographical Experiences

Abstract: The majority of empirical researches, diagnoses, and theoretical analyses regarding Poland’s transformation are constructed from the perspective of macro sociological approach. Biographical research can be treated as an important supplement of this perspective since biographical analysis serves to reconstruct collective processes, to grasp the mutual influence of individual experiences and macro socio-cultural processes of collective change and transition. The article presents main analytical and theoretical advantages of biographical approach in this respect, contains a brief methodological note, as well as characterizes one of the on-going projects based on the biographical experience of transformation.

Keywords: Biography, Narration, Transformation, Biographical Research, Biographical Experiences